

Begeleidende tekst bij de tentoonstelling van Drents Historisch Archief te Assen - 1986

Tekst: W. Stoetman, xxxxxxxxxxxxxx, Assen

Technische adviezen: A. Ruben, Assen
Eindredactie mr. P. Brood.

De botermakerij was in de negentiende eeuw een belangrijk onderdeel van het boerenbedrijf op grote delen van de Drentse zandgronden. Ten gevolge van de primitieve bereidingswijze was de kwaliteit echter slecht en onregelmatig en de afzet en export gering. Vaak verliep de afzet via een systeem van ruilhandel. In navolging van Denemarken begon men aan het einde van de eeuw in te zien dat de kwaliteit verbeterd en de afzet gebundeld moest worden. Men begon met het oprichten van zuivelfabrieken.

Met de opening van de eerste coöperatieve zuivelfabriek 'De Rogat' in de Wijk in 1889, brak er voor de landbouw in Drenthe een nieuw tijdperk, aan. Het Drents Landbouw Genootschap heeft een belangrijke rol gespeeld bij de oprichting van de eerste zuivelcoöperaties. Het heeft door het geven van cursussen in zuivelbereiding er alles aan gedaan om te komen tot een beter boterproduct. Het Genootschap heeft ook de kosten van een commissie, die de mogelijkheid onderzocht of de fabrieksmatige boter bereiding ook voor Drenthe een haalbare kaart was, voor haar rekening genomen.

Het voorbeeld van De Rogat kreeg spoedig navolging in geheel Drenthe. In de zuidelijke randgemeenten van Drenthe verrezen vrijwel uitsluitend stoomzuivelfabrieken. In het zandgebied waren de handkrachtfabriekjes sterk vertegenwoordigd. Het grote aantal kleine handkrachtfabriekjes kan voornamelijk verklaard worden door de slechte infrastructurele situatie van Drenthe rond de eeuwwisseling. Door de concurrentie van de grote stoomzuivelfabrieken was het niet langer winstgevend om de boter op de boerderij te produceren. De afstand naar een grote zuivelfabriek was voor de meeste Drentse dorpjes echter te groot of door de slecht begaanbare wegen onoverkomelijk.

Om dit probleem op te lossen, werd in ieder dorp een klein handkrachtfabriekje gesticht. De kosten van een handkrachtfabriekjes variëren tussen fl. 600,- en fl. 2.000,-, terwijl voor een stoomkrachtfabriek al gauw rekening moest worden gehouden met een bedrag tussen fl. 35.000,- en fl. 45.000,-.

Toen in de jaren negentig van de negentiende eeuw het fabrieksmatig produceren van boter eenmaal goed op gang was gekomen, bleek ook al gauw dat hiermee niet alle problemen uit de wereld waren geholpen. Vele fabrieken namen het niet al te nauw met de hygiëne en de technische kennis omtrent de productie van boter liet ook veel te wensen over. In het jaarverslag van het Drents Landbouw Genootschap over 1895 vinden we een aantal van deze problemen terug. Eén van de grootste knelpunten die het hoofdbestuur zorgen baarde was, dat de zuivelfabrieken elkaar

zouden gaan beconcurreren. Om dit te voorkomen pleitte het hoofdbestuur voor een samenwerkingsverband tussen de fabrieken. Het bestuur van de coöperatieve zuivelfabriek "Vooruitgang Zij Ons Doel" te Grolloo nam het initiatief hiertoe. Op 14 augustus 1896 werd door het blazen op de boerhoorn een vergadering bijeen geroepen in 't Grolloërholt. 32 fabrieken waren op deze vergadering aanwezig. Van deze 32 fabrieken werden er slechts 15 lid van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe, die op 11 mei 1897 de koninklijke goedkeuring op haar statuten verkreeg.

Bekijken we de ontwikkelingen van de zuivelcoöperaties in samenhang met de ontwikkeling van de Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe (hierna BCZD genoemd), dan zien we dat in vijftien jaar veel tot stand is gekomen. Allereerst werd in 1899 een zuivelconsulent aangesteld, die het wel en wee van de zuivelfabrieken in het oog hield en zeer veel heeft bijgedragen aan de verbetering van de hygiëne en de kwaliteit van het boterproduct.

Om het onkostencijfer te drukken werd een Coöperatieve Aankoop van hulpstoffen opgericht. In 1903 werd het Botercontrolestation geopend, tevens werd een gedeponerd handelsmerk, ERICA, ingevoerd. Per jaar werden er zes boterkeuringen gehouden. In het tiende jaar van haar bestaan telde de Bond 48 leden, die gezamenlijk 50 miljoen kilogram melk verwerkten. Bij dit jubileum schreef de secretaris van de Bond, de heer Crone, het volgende: "Als telg in het Grolloërholt ontsproten is de Bond in 10 jaren tijd een krachtige boom geworden, die, goed beworteld zijn beschermende takken over de zuivelbelangen van Drenthe uitstrekt, om het product in naam en daad te verbeteren, de onkosten te verminderen en de inkomsten te vermeerderen, tot voordeel van allen die door de zuivel hun bestaan trachten te verbeteren".

Zo goed als het de BCZD in de eerste tien jaar van haar bestaan verging, zo slecht ging het in de volgende acht jaar. Het bestaan van de Bond heeft zelfs aan een zijden draadje gehangen. De boterkeuringen, die tot 1908 gezamenlijk met de Groninger Bond werden gehouden, werden nadat de Groninger Bond had besloten om voortaan zelfstandig te keuren, overgebracht van Assen naar Meppel. Tevens werd het depot voor de aankoop van hulpstoffen opgeheven. Deze beide aspecten zorgden voor grote onrust en vele fabrieken zegden hun lidmaatschap van de Bond op. In 1912 waren van de 80 zuivelfabrieken die Drenthe telde er nog slechts 16 lid van de BCZD. Met steun en medewerking van het Drents Landbouw Genootschap werd een reorganisatie doorgevoerd die in 1913 al succes opleverde.

Keren we thans terug naar de zuivelcoöperaties.

Het aantal coöperatieve zuivelfabrieken nam tot ongeveer 1910 gestadig toe, waarna, een daling intrad. Na de eeuwwisseling verbeterde de infrastructurele situatie snel, wat tot gevolg had dat de kleine handkrachtfabriekjes verdwenen. Door melkroutes in te stellen, kon de melk nu in de wat afgelegen stoomzuivelfabriek verwerkt worden. De stoomzuivelfabrieken kunnen als de directe oorzaak gezien worden van de verdwijning van de kleine, onrendabele handkrachtfabriekjes. Door gebruik van modernere machines werd de melk efficiënter verwerkt, hetgeen resulteerde in een kwalitatief beter product. De boeren die aangesloten waren bij een grote stoomzuivelfabriek kregen hierdoor een beter melkgeld. De kwaliteit van de boter uit de kleine fabriekjes liet vaak nog zeer veel te wensen over. In de meeste gevallen was men nog niet in staat om de room te pasteuriseren. In 1914 waren nog slechts 5 van de 63 bij het Botercontrolestation aangesloten zuivelfabrieken handkrachtfabrieken.

briekjes die spoedig daarna zouden verdwijnen. Soms ging men er toe over om een handkrachtfabriek om te bouwen tot een stoomkrachtfabriek. Dit gebeurde onder andere in Rolde en Grolloo.

Wanneer we kijken naar de economische ontwikkeling van de zuivelcoöperaties in de eerste vijftien jaar van de twintigste eeuw, dan zien we overal hetzelfde beeld. Stijgende melkaanvoer, hogere melkprijzen, grotere omzet. Vooral de coöperatieve zuivelfabrieken van Roden en Hoogeveen dienen hier genoemd te worden. Deze twee fabrieken zouden uitgroeien tot twee van de grootste van Drenthe. Het waren ook deze twee bedrijven die als eerste begonnen met het produceren van melkpoeder. Ook de productie van kaas, geproduceerd uit de ondermelk, werd het eerst in deze fabrieken toegepast, maar pas in de jaren twintig.

Tenslotte nog een kort woord over de betekenis van de zuiveloöperaties voor de boeren. Door de veranderende wereldeconomie werd de boer gedwongen om de productie van boter uit handen te geven en te kiezen voor een vorm van industrialisatie, de fabrieksmatige boterbereiding. Het gevolg was een sterke commercialisering van de landbouw waar de zuivelcoöperatie functioneerde als een tussenstation. Deze werd de verwerker van de door de boeren aangevoerde melk en de verkoper van de boter. De zuivelfabriek moest zorg dragen voor een goed kwaliteitsproduct, waardoor een goede melkprijs voor de boer werd gegarandeerd. De betekenis van de zuivelcoöperatie lag aanvankelijk vooral in het feit, dat deze de boer onafhankelijk maakte van de boterhandelaar, waardoor een einde kwam aan het tijdperk van de ruilhandel, dat vele ontwikkelingen in de landbouw had gestagneerd. In de eerste jaren van deze eeuw lag de betekenis van de zuivelcoöperaties vooral in het feit dat het de melk verwerkte van de talloze kleine boerenbedrijfjes die daardoor rendabel konden functioneren.

De zuivelcoöperaties in Drenthe zijn zo een onmisbare schakel geworden in de Drentse landbouwsector.

Voor wie meer over de zuivelindustrie wil weten:

- J. Andreae, *50 jaar 'in de zuivel*, in: Nieuwe Drentse Volksalmanak 1970.
- J. Bieleman, *Landbouwgeschiedenis: 1850-1945*, in: Geschiedenis van Drenthe (Meppel 1985).
- J. Bieleman, *Het kleine begin van de zuivelindustrie*, in: Ons Waardeel, 1983 nr2.
- Tj. W. Boyenga, *Bond van Coöperatieve Zuivelfabrieken in Drenthe 1897-1947*. (Assen 1947).
- W.H. Knoop, *Zuivelfabrieken blazen laatste adem uit*, in: Drenthe 1977.
- E.J. Werkman, *De boterfabriek in Een*, in: Ons Waardeel, 1983 nr2.